

**МЕЖДУНАРОДНА НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЯ ЗА
РОЛЯТА НА ЕЛИТА ПРИ ПРЕХОДА В
ЮГОИЗТОЧНА ЕВРОПА**

Валентин Спиридонов

Между 6 и 10 октомври 1997 г. мюнхенското Дружество за Югоизточна Европа съвместно с Академията за политическо образование в Тутцинг (ФРГ) проведе ежегодната си 37-ма Международна университетска седмица на тема: “Елитите в Югоизточна Европа: роля, континуитет и дисконтинуитет в историята и настоящето”. Участваха над 100 души – университетски преподаватели, докторанти и студенти – от Германия и от осем балкански държави. Своеобразна школа под научното ръководство на проф. д-р Волфганг Хьопкен (Лайпциг) и проф. д-р Холм Зундхаузен (Берлин) бе открита с кратко приветствие от президента на Дружеството за Югоизточна Европа д-р Валтер Алтхамер, призовал участниците към широкообхватна научна дискусия по болезнените балкански проблеми. От своя страна представителят на Академията за политическо образование Карл-Хайнц Виленборг – домакин на проявата – пожела ползотворна работа и приятно прекарване в прекрасната база на Академията в селището Тутцинг, отстоящо на около 40 км южно от Мюнхен и разположено на брега на езерото Щранбергерзее.

За петте работни дни на конференцията организаторите бяха запланували 19 доклада, след всеки от които имаше предвидено време за обсъждане и за научни съобщения. С темата си “Елити, гражданство, политическа класа? Бележки към социалната история на горните слоеве в Югоизточна Европа” проф. д-р Зундхаузен

представи в теоретичен аспект основните категории елит – стопански, интелектуален, управленски... – обоснова ролята му за развитието на обществата и държавите от региона в ново и най-ново време. Докладчикът очерта три етапа във формирането на местните елити: до изграждане на националните държави, когато признак за принадлежност към елита са личностните качества и имущественото състояние; между войните, когато обществата се радикализират политически и елитът се стреми към власт, а най-често срещаното управление става монархическата диктатура; и след 1945 г., когато в бившите социалистически страни в тази част на Европа се тръгна към тотално срастване на елита с партията и държавата. Като особеност на процеса на формиране на елита в Югоизточна Европа проф. Зундхаузен посочи липсата на средно съсловие, което да осигурява връзката между народ и елит, а с това няма и изграден механизъм за контрол на обществото над елита.

Оживена дискусия сред участниците на балканските страни предизвика докладът на проф. д-р Фикрет Аданир (Бохум) “Немюсюлманските елити в Османска Турция”. Според него християнски църковен елит в Османската империя винаги е съществувал, а с промяната на данъчната система през XVIII век и със стремежа на Османска Турция да се модернизира през XIX (т. нар. епоха на Танзимата) се създават условия за формиране и на икономически и интелектуални елити на неосманските етноси в империята, които впоследствие стават носители на националната идея. Разглеждайки реформите в османската държава, проф. Аданир твърди, че националните елити на България, Гърция, Сърбия и др. се изграждат с помощта на султанската администрация и стоят по-близо до османския елит и държава, отколкото до своя етнос. В крайна сметка, заключава той, неосманските елити са османски елити. С това проф. Аданир обяснява факта, че балканското население в империята говорело турски език, без Турция да го налага, “друговерци” се издигали на важни административни постове, а в първия турски парламент близо 30% от депутатите са били немюсюлмани. В хода на дискусията съобщение на тема “Българският елит и независимостта на България” изнесе д-р Валентин Спирidonov (В. Търново). В него отново се разгледа връзката между

елит, модернизация и национализъм, като акцентът падна върху консенсуса между различните слоеве в обществото по поставената национална задача.

С подчертано теоретичен характер бе и докладът на проф. д-р В. Хьопкен на тема: “Между буржоазия и бюрокрация. “Гражданските професии” в Югоизточна Европа от XIX в. до 1945 г.”. Според него представителите на т. нар. свободни професии – лекари, архитекти, юристи, инженери и др. – по своя начин на живот и роля в обществото се числят по принцип към буржоазията, но в Югоизточна Европа, за разлика от страните в централната част на континента държавата в много по-голяма степен ги бюрократизира, т. е. превръща ги в платени държавни служители. От една страна, в този регион пазарът е слабо развит и представителите на свободните професии предпочитат държавната пред частната практика, а от друга – със своята политика държавата влияе върху развитието на гражданските професии, например за нуждите на страната се разкриват университети и съответни факултети, държавата раздава стипендии за следване в чужбина и определя какво да се изучава и т. н. Следствие на “одържавяването” на професиите е бюрократизирането на интелигенцията, склонна да се постави в услуга на държавата срещу гарантирано материално благоденствие. Оттук отпада и значението на профсъюзните организации, които по правило са малочислени и пасивни структури, абдикирали от ролята си да влияят върху властта на държавата.

За ролята на елита при прехода на обществото след 1989 г. реферира д-р Антон Щерблинг (Хамбург), “Промяна в елитите на Югоизточна Европа. Встъпителни бележки от теоретична гледна точка”. В най-общ план той представи тезата, че т. нар. “революция” в Източна Европа се нуждае от задълбочено изследване на носителите на промяната. Комунистическите режими не допускат формирането на алтернативен конкурентен елит и затова след 1989 г. настъпват главно промени вътре в стария елит (убеждения, ценностна система, поведение...) или пък части от него отстъпват място в полза на бивши второешалонни представители. Като цяло с доклада си д-р Щерблинг целеше по-скоро отваряне на дискусия, отколкото академичен отговор на множеството спорни въпроси.

Три от докладите имаха за обект елита на България. Д-р

Мария Георгиева (София) с темата си “Предприемачи, държава, политика. За ролята на стопанския елит в България 1878 – 1941 г.” запозна участниците в исторически план с формирането на предприемаческото съсловие в следосвобожденска България и с влиянието му върху икономиката и политиката на страната. В политологичен аспект д-р Румен Димитров (София) интерпретира ролята на интелигенцията в България през последните години. В доклада си “Интелигенцията като политическа класа. Примерът на България 1989 – 1997 г.” той формулира като главен проблем на интелектуалния елит в цяла Източна Европа начина на трансформиране на интелигенция и “безкористни” интелектуалци в експерти, т. е. превръщането му от силова или антисилова класа в обслужваща. Познавайки се на много примери и факти от политическия живот в България през последните години, д-р Р. Димитров заключи, че в страната се чувства растящ дефицит на интелектуален елит, че той се е загубил някъде по средата на прехода, представителите му не са вече интелигенция, но не са станали все още и експерти. Темата за съвременната българска интелигенция присъстваше и в доклада на д-р Юлиана Рот (Мюнхен) “Интелигенцията като изгубил се елит. Интелектуални дискурси в България (1990 – 1995 г.)”. В него се обосновава огромният интерес на българските граждани към интелигенцията с исторически изведената концепция за водещата ѝ роля в обществото. Но в хода на промените според д-р Ю. Рот силовите позиции в политиката, медиите и навсякъде другаде се заемат от хора, които не определят себе си като интелигенция, а като цяло интелектуалното съсловие не е изпълнило задачата си да бъде творчески модернизиращ елит на страната.

Полемичен доклад на тема “Буржоазията в Гърция. Спорът за буржоазната идентичност през междувоенния период” изнесе д-р Фани Папуля (Берлин). Застъпена бе тезата, че ако се прилагат стриктно класическите критерии на централно- и западноевропейските общества, буржоазия в Гърция няма. Ако се отчитат обаче местната политико-социална спецификация, производът и ролята, която играят интелигенцията и други водещи обществени слоеве в страната през първите десетилетия на ХХ век, Ф. Папуля твърди, че и в Гърция е налице буржоазно мильо.

Интерес сред участниците предизвика д-р Михай Радулеску (Букурещ) с доклада си “Запазилият се елит. Румънската аристокрация в междувременния период”. С много нови емпирични данни той оспори доминиращото в историографията твърдение за отстраняване на аристокрацията от обществения елит в Румъния след Първата световна война. Темата за елита в северната ни съседка присъстваше и в доклада на д-р Ирина Ливезеану (Питсбърг, САЩ) “Интелигенция и политическа власт. Културният елит в междувоенна Румъния” и на д-р Анели Уте Габани (Мюнхен) “От номенклатурата към олигархия. Промяна в стопанския елит по примера на Румъния”. Акцентът в последния материал падна върху мафиотизирането на комунистическата номенклатура, стремежа ѝ да обсеби “законно” бившата колективна собственост и да я превърне в свое частно владение.

Проблеми на съвременния преход разгледаха и проф. д-р Ненад Закошек (Загреб) – “Промяна на елитите в Хърватия 1989 – 1995” – и д-р Кшила Махощ (Берлин) – “Политическите елити в постсоциалистическа Унгария”. И двете теми се отнасяха за трансформациите на стария еднопартиен елит в нов, многопартиен.

Три доклада бяха посветени на водещите обществени среди в Сърбия и Югославия. Дубровка Стоянович (Белград) реферира на тема “Партийният елит в Сърбия 1903 – 1914 г. Роля, стил на управление и начин на мислене”. С методите на интердисциплинарното изследване бе илюстрирана приемствеността в местната политическа олигархия от края на XIX и началото на XX век. Тезата за дисконтинуитета, но за периода сред Първата световна война, и специално за военния елит, застъпи д-р Миле Биляч (Белград). В доклада си “Военният елит – континуитет и дисконтинуитет. Случаят с Югославия 1918 – 1980 г.” той очерта два етапа в развитието на югославската военна институция през XX век – до и след Втората световна война. Характерен за междувоенния период е многонационалният полипартиен и силно политизиран офицерски корпус, намесвал се често в управлението на страната. Впоследствие обаче армията, израснала от партизанското движение, тясно се обвързва с определена партия и личност (Тито), формира се нов, партийно предан команден състав, осигурен с многобройни при-

вилегии и развит военнопromишлен комплекс. По темата “Опозиционният партиен елит в съюзна република Югославия” говори проф. д-р Ленард Коен (Бърнаби, Канада). Освен на процеса на формиране на опозиционните партии в съвременна Югославия, той отдели специално място на студентските протести от зимата на 1996/97 г.

Подчертаният интерес към темите, посветени на Албания, бе оправдан не само поради изострена политическа обстановка в страната, а и вследствие от по-слабото познаване на историята и манталитета на местното население. Анила Хабиби (Тирана) в доклада си “Изграждане на политически елит и клиентелизъм в междувоенния период. По примера на Албания“ се спря на особеностите при формиране на местния национален елит през XIX и първата половина на XX век и защити тезата, че доколкото такъв елит има в Албания, се наблюдава приемственост в развитието му отпреди и след създаването на независимата държава. За клиентелизма и клановите връзки в албанското общество стана дума и в изложението на Сузана Фингер (Берлин) на тема: “Етаблиране на новите елити в постсоциалистическа Албания”. Именно те според С. Фингер стоят в основата на недемократичното развитие на страната, на политическите кризи и въоръжените бунтове през последните години.

В края на конференцията професорите Хьопкен и Зундхаузен обобщиха приносите в изследванията на участниците. Според първия историята на Европа силно се влияе от елитите, но за разлика от другите региони на континента отличителна черта на много държави от Югоизточна Европа е липсата на среден слой и на ярко откроен елит в обществото, а оттук и запълването на този вакуум с “борци” и мафия. Друга особеност на югоизточноевропейският елит е силното му обвързване с държавата. Колкото до приемствеността в развитието на местните елити проф. Хьопкен подчерта, че не може да се състави обобщен модел за по-продължителен период – някъде я има, другаде не, макар че второто е по-често срещано и валидно.

За проф. Зундхаузен условно приетият западноевропейски класически модел на преход се различава съществено от транс-

формацията в Източна Европа. Липсващите условия и фактори тук се компенсират с нови форми и това придава различност на процеса на модернизация. Бъдещата работа на специалистите трябва да се насочи към нови изследвания на конкретните му местни проявления, като внимателно се оперира с утвърдените в западната историография понятия. Спецификата в историческото развитие тук изисква и специфична характеристика на термините. Относно съвременните процеси в региона често в медиите същността им се определя като заговор. Историците и политолозите обаче, смята проф. Зундхаузен, трябва да са по-предпазливи в оценките си. В чести случаи става дума за окупация на ресурсите, а това е легитимен трансформиращ процес в историята на Западна и Централна Европа, който при това е продължителен. Следователно може да се очаква, че и тук преходът ще трае по-дълго, отколкото са обществените нагласи.

Строго научната част на конференцията бе съпътствана с екскурзии в околността, презентация на книги, запознаване с различни фондации и структури, финансиращи изследвания на югоизточноевропейската проблематика. Приятелското неформално общуване между участниците от различни страни сложи началото на множество инициативи за бъдещото научно сътрудничество, което бе и една от целите на организаторите.